

Mirosława Siuciak

Uniwersytet Śląski

MIEJSCE BADAŃ REGIONALNYCH W OPISIE DZIEJÓW POLSZCZYZNY

Historia języka polskiego jest dyscypliną o niezwykle szerokim zakresie badawczym, co wynika z faktu, że przedmiotem naukowego oglądu mogą stać się dla niej wszelkie teksty i zjawiska zaistniałe w przeszłości. Ze względu zatem na ogrom materiału badawczego, jak też różnorodne perspektywy jego ujęcia i zmieniające się metody opisu, jest dziedziną o najdłuższym w polskim językoznawstwie trwaniu. Jak każda dyscyplina naukowa podlega modom, wyznaczanym przez aktualne w danym czasie koncepcje metodologiczne, co sprzyja jej rozwojowi oraz przynosi ożywczą zmienność w spojrzeniu na fakty z językowej, a przede wszystkim kulturowej przeszłości. Z uwagi na zakres badań jest też dyscypliną najbardziej predestynowaną do korzystania z dokonań innych dziedzin humanistycznych, takich jak historia, kulturoznawstwo, literaturoznawstwo, socjologia i wiele innych. Można zatem stwierdzić, że w podstawy historii języka wpisana jest interdyscyplinarność, tak modna dzisiaj w nauce, a uprawiana w ramach interesującej nas dyscypliny od ponad stu lat.

Badania historycznojęzykowe mogą dotyczyć różnych dziedzin ludzkiej działalności, utrwalonej w dostępnych współcześnie tekstach kultury. Wielość i różnorodność źródeł, na podstawie których możemy odtwarzać i opisywać językową przeszłość, domaga się pewnego uporządkowania, podobnie jak hierarchizacji wymagają problemy badawcze narzucające się z oglądu materiału. Uprzywilejowaną pozycję w naukowych ujęciach dziejów polszczyzny zajmował od zawsze opis języka ogólnego, co zostało wyrażone w programowym artykule Zenona Klemensiewicza¹. Przez kilka dekad dyskusja naukowa ogniskowała się wokół problemu kształtowania się języka

¹ Z. Klemensiewicz, *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, t. 47, z. 3-4. Podaję za: S. Borawski, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historyczoficzne*, Warszawa 2000, s. 47.

ogólnego, a zasadniczym celem dyscypliny stało się pokazywanie zmienności języka, uwarunkowanej z jednej strony czynnikami kulturowo-komunikacyjnymi, a z drugiej wewnętrznymi tendencjami sterującymi rozwojem języka². W dociekaniach historycznojęzykowych opartych na metodologii strukturalnej koncentrowano się na opisie języka wyabstrahowanego z tekstów³. Próbując opisać pewien idealny byt, definiowany przez Bajerową jako „język przeciętny”, brano pod uwagę teksty z różnych rejestrów stylistycznych i komunikacyjnych, powstałe w kilku kulturowo zróżnicowanych regionach. Wnioski często sprowadzono do odmiennego tempa rozwojowego polszczyzny w centrum życia polityczno-kulturalnego oraz na peryferiach. Paradoksalnie, ta tendencja do opisu abstrakcyjnego, ale uwzględniającego różnorodne uwarunkowania powstania tekstów, „języka przeciętnego” doprowadziła do skierowania większej uwagi badawczej na sytuację językową w historycznych dzielnicach.

Prace nad zróżnicowaniem regionalnym polszczyzny były prowadzone już w pierwszej połowie XX wieku, jednak należy zauważyć, że miały one wówczas charakter okazjonalny, wybiórczy bądź też wiązały się ściśle z oglądem dialektologicznym, co najdobitniej zaznaczyło się w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego. W drugiej połowie ubiegłego stulecia historycznojęzykowe badania nad tekstami zdeterminowanymi regionalnie znacznie się rozwinęły, a koncentrowały się według zagadnień najtrafniej wskazanych przez Alinę Kowalską, która w okresie badawczym 1949-1987 wyróżniła cztery typy opracowań⁴:

- 1) analityczne rozprawy rejestrujące cechy regionalne powstałe na podłożu gwarowym;
- 2) prace poświęcone osobliwościom językowym pisarzy pochodzących z określonego regionu, na przykład z Kresów południowo- i północno-wschodnich, Mazowsza, Pomorza, Śląska;
- 3) syntetyczne opracowania na temat zróżnicowania regionalnego polszczyzny w poszczególnych okresach, na przykład w dobie staropolskiej, pierwszej połowie XVI wieku, w stuleciach XVII, XVIII i XIX;
- 4) syntezy stanowiące próbę całościowego opisu polszczyzny jednego regionu.

Wyłania się stąd obraz przemysłanych i zmierzających w kierunku ustaleń syntetyzujących przedsięwzięć badawczych, jednak z perspektywy czasu możemy stwierdzić, że żaden region takiej historycznojęzykowej syntezy się nie doczekał⁵.

² Założenia tej koncepcji zostały przedstawione przez Irenę Bajerową w: I. Bajerowa, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski” 1969, t. 49, s. 81-103.

³ I. Bajerowa nazywała go „językiem przeciętnym”. Zob. *eadem*, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964, s. 9.

⁴ A. Kowalska, *Główne kierunki badań diachronicznych nad regionalnymi odmianami polszczyzny*, [w:] „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Językoznawcze”, t. 24: „Studia historycznojęzykowe”, red. A. Grybosiowa, A. Kowalska, Katowice 1996, s. 9-17.

⁵ Znamiona syntezy najbardziej wyczerpuje prawie pięćsetstronicowa monografia Zofii Kurzowej *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa-Kraków 1993,

Badania diachroniczne nad polszczyzną regionalną znacznie się wzbogaciły i rozwinęły w latach 80. i 90. pod wpływem rozwoju socjolingwistyki, co jest związane z realizacją podstawowego dla tej dyscypliny postulatu badawczego polegającego na powiązaniu faktów językowych z sytuacją społeczną i kulturową użytkowników języka. Cenne w tej metodologii jest to, że odwołuje się ona do autentycznych tekstów, powstałych w określonej sytuacji komunikacyjnej, zdeterminowanych społecznymi rytuałami, którym podlegają uczestnicy interakcji. Zastosowanie perspektywy socjolingwistycznej odświeżyło znacznie spojrzenie na diachroniczny opis sytuacji językowej w regionach, a z drugiej strony przyczyniło się do pełniejszego spojrzenia na cały polski obszar etniczny, zróżnicowany nie tylko regionalnie, ale także społecznie i kulturowo. Ten nurt badawczy najmocniej zaznaczył się w pracach Haliny Wiśniewskiej, która koncentruje się zarówno na opisie polszczyzny wzorcowej używanej w społecznościach regionalnie zdeterminowanych⁶, jak też bierze pod uwagę środowiskowo-zawodowy aspekt używania polszczyzny⁷.

Po okresie dużego zainteresowania tematyką regionalną obserwujemy pewne wyciszenie, wynikające z faktu, że młodsze pokolenie historyków języka chętniej wiąże swoje plany badawcze ze zjawiskami dotyczącymi polszczyzny ogólnej, literackiej. Nawet kiedy podejmuje się badania nad tekstami powstałymi w określonych realiach miejscowych i środowiskowych, to coraz rzadziej zwraca się uwagę na cechy regionalne, kiedyś rozpatrywane w konfrontacji z właściwościami języka ogólnego.

Jeżeli spojrzymy na regiony, którym poświęcono najwięcej uwagi badawczej, to uznać należy, że czołowe miejsce zajmują dzielnice peryferyczne: Pomorze, Kresy wschodnie i Śląsk. Przyczyn tego zjawiska można upatrywać w tym, że są to regiony o wyraźnej specyfice historycznej, kulturowej i językowej, odróżniające się znacznie od pozostałych historycznych dzielnic, współuczestniczących w kształtowaniu się polskiej wspólnoty narodowej i językowej. Były to też regiony podlegające od zawsze wpływom obcych kultur i języków: Pomorze – wpływom niemieckim, Śląsk – najpierw czeskim, później niemieckim, Kresy wschodnie – wpływom ruskim (wschodniosłowiańskim). W wypadku Śląska i Pomorza istotną rolę odgrywała także izolacja polityczna, co sprawiło, że nie wykształciło się w tych regionach polskie piśmiennictwo związane z kulturą wysoką, gdyż elity kulturalne były głównie niemieckie. Dlatego też w dotychczasowych

choć zaznaczyć trzeba, że autorka bardziej koncentruje się na opisie faktów językowych niż na całościowym spojrzeniu na opisywany region.

⁶ H. Wiśniewska, *Kulturalna polszczyzna XVII wieku. Na przykładzie Zamościa*, Lublin 1994; H. Wiśniewska, L. Tymiak, *Kunst pisanja po polsku w królewskim Przemyślu (XVI-XVIII wiek)*, Przemyśl 2010.

⁷ H. Wiśniewska, *Cechy regionalne mowy rzemieślników przemyskich*, Lublin 1982; *eadem*, *Rzemieślnicy i rzemiosła w królewskim Przemyślu (zawodowe słownictwo i frazeologia): XVI-XVIII wiek*, Przemyśl 2015.

badaniach często zwracano uwagę na wolniejsze niż w innych regionach tempo rozwoju polskiego języka ogólnego, związane z reaktywnym w stosunku do polskiej kultury przejmowaniem wzorców, zazwyczaj ze znacznym opóźnieniem (np. w XIX stuleciu na Górnym Śląsku jako wzorcową traktowano polszczyznę pisarzy XVI w.). Wszystkie tego typu wnioski związane były z przyjęciem wspomnianej już postawy badawczej, w której najistotniejszy był opis przekształceń wyabstrahowanego z tekstów polskiego języka ogólnego, do którego odnoszono później zjawiska zaobserwowane w źródłach regionalnych.

Taka postawa badawcza spotkała się z krytyką Stanisława Borawskiego, który od dłuższego czasu postuluje, aby na zjawiska językowe patrzeć przez pryzmat wspólnoty komunikatywnej, w której powstały badane teksty kultury. Zachowania językowe stanowią bowiem – zdaniem badacza⁸ – realizację potrzeb komunikatywnych, emocjonalnych i symbolicznych na tle przekształceń życia jednostkowego i zbiorowego w obrębie wspólnot komunikatywnych. Pokrywa się to w dużej mierze z ujęciem socjolingwistycznym, traktującym dostępne źródła jako świadectwa sposobu komunikacji i rytuałów obowiązujących w danej społeczności w określonym czasie. Przenosząc te założenia na sytuację językową w regionach, przyjąć należy, iż nie jest ważne, w jakim stopniu powstałe w nich teksty odzwierciedlają cechy abstrakcyjnego języka ogólnego, ale najistotniejsze jest to, w jaki sposób charakteryzują one wspólnotę komunikatywną, która je wytworzyła. Takie odwrócenie perspektywy może przynieść interesujące rezultaty badawcze, a także dowartościowanie wspólnot regionalnych, które nie będą traktowane – jak dotychczas – w kategoriach peryferycznego zapóźnienia, ale jak pełnoprawne środowiska współtworzące polską wspólnotę narodową w specyficznych realiach politycznych i społecznych.

Spojrzenie na historię regionu przez pryzmat wspólnoty komunikatywnej, której warunki funkcjonowania, cele i dążenia odznaczały się zazwyczaj pewną specyfiką w stosunku do innych wspólnot regionalnych, pozwoli na pełniejszą analizę sytuacji kulturowej i socjologicznej, a co za tym idzie historycznojęzykowych uwarunkowań używania języka polskiego oraz innych języków obecnych w danym regionie.

Badania nad sytuacją językową na Śląsku już w drugiej połowie XX wieku miały charakter zintegrowany, co wyrażało się we współpracy historyków, językoznawców, literaturoznawców oraz badaczy folkloru. Odbyło się wówczas kilka konferencji śląskoznawczych, które w dużej mierze miały charakter postulatywny, tzn. definiowano problemy, którymi należy się zająć⁹, jednak z perspektywy czasu możemy zauważyć, że

⁸ S. Borawski, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 16.

⁹ Szczególnie ważny wydawał się głos Stanisława Rosponda, który postulował opracowanie interdyscyplinarnej syntezy dziejów języka polskiego na Śląsku. Zob. S. Rospond, *Problem dziejów*

zgłoszone wówczas postulaty w niewielkim stopniu zostały zrealizowane. Może wynika to z faktu, iż były one formułowane przez badaczy starszego pokolenia, którzy nie wykształcili zbyt dużego grona następców, zainteresowanych problematyką regionalną¹⁰, a przede wszystkim nie pojawili się naukowcy skoncentrowani – tak jak poprzednicy – wyłącznie na tematyce śląskiej i poświęcający jej całą naukową energię i dociekliwość¹¹.

Cechą charakterystyczną badań śląskoznawczych była od samego początku motywacja ideologiczna, która zakłócała w mniejszym lub większym stopniu naukowy ogląd wymagający obiektywizmu. Kierunek tych analiz został wyznaczony już w XIX stuleciu przez polsko-niemiecki dyskurs o historyczno-etnicznym obliczu Śląska. Aż do połowy XX wieku naukowe dociekania na temat Śląska wprzężone były w tryb polsko-niemieckiego sporu ideologiczno-propagandowego, którego przedmiotem były historyczne i narodowe prawa do Śląska¹². Po II wojnie światowej, kiedy nastąpił rozkwit historycznojęzykowych badań śląskoznawczych, szczególnie mocno podkreślano przynależność tego regionu do państwa piastowskiego, wyrażając w ten sposób zasadność powrotu Ziemi Odzyskanych do Polski. Echa retoryki wynikającej z tak zideologizowanego podejścia pobrzmiwają jeszcze w pracach tak ważnych dla dyscypliny, o której mowa, językoznawców jak Stanisław Rospond¹³ czy Henryk Borek¹⁴. W latach 70. i 80. badania śląskoznawcze zostały bardziej zobiektywizowane, chociaż chyba zbyt małą wagę przywiązywano do wielokulturowości i wielojęzyczności regionu, koncentrując się głównie na zabytkach polskich, a zauważone w nich cechy językowe odnoszono z jednej strony do polskiego języka ogólnego, a z drugiej strony do podłoża gwarowego¹⁵.

Wydaje się także, że w dotychczasowych analizach historycznojęzykowych dotyczących Śląska zbyt mały nacisk kładziono na kulturowe zróżnicowanie regionu. O tym, że nie był to obszar homogeniczny, świadczą nie tylko jego historyczne losy i różnie rozkładające się wpływy kultur zewnętrznych, ale przede wszystkim zachowane

polshczyzny śląskiej (postulaty badawcze), [w:] *Perspektywy badań śląskoznawczych. Językoznawstwo. Piśmiennictwo. Folklorystyka*, red. D. Simonides, H. Borek, Wrocław 1981, s. 24.

¹⁰ Henryk Borek już w 1979 r. zwracał uwagę na pilną potrzebę wykształcenia młodych badaczy wobec słabnącego zainteresowania problematyką śląskoznawczą. H. Borek, *Swoistość badań dziejów języka polskiego na Śląsku*, „Język Polski” 1979, t. 59, s. 340-351.

¹¹ Por. B. Wyderka, *O konieczności nowej syntezy dziejów języków na Śląsku*, [w:] *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, red. B. Dunaj, M. Rak, Kraków 2011, s. 387.

¹² Mówił o tym Bogusław Wyderka podczas ubiegłorocznego Kongresu Historyków Języka, który odbył się na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Zob. *idem*, *O nowej syntezie rozwoju polszczyzny na Śląsku*, [w:] *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, Katowice 2018, s. 436-448.

¹³ Zob. S. Rospond, *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Katowice 1959.

¹⁴ Zob. H. Borek, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972.

¹⁵ Takie podejście spotykamy w licznych pracach Aliny Kowalskiej, przykładowo: A. Kowalska, *Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Tarnowskich Gór*, Wrocław 1970; *eadem*, *Dzieje języka polskiego na Górnym Śląsku w okresie habsburskim (1526-1742)*, Wrocław 1986.

świadczenia piśmiennicze, a nawet współcześnie obserwowane zjawiska społeczne, związane z poczuciem tożsamości regionalnej. Traktowanie Śląska jako spójnego regionu zauważyć można w pracach Stanisława Rosponda, dla którego była to przede wszystkim historyczna dzielnica, w związku z czym w swojej popularnonaukowej syntezie *Dzieje polszczyzny śląskiej* na pierwszy plan wysuwał opis polskiej ciągłości kulturowej, zaszczeplonej jeszcze w czasach państwa piastowskiego i kontynuowanej później mimo przeciwności politycznych oraz społecznych związanych z oddziaływaniem obcych systemów państwowych i kulturowych¹⁶. Stosowany przez S. Rosponda termin „polszczyzna śląska” jest nieprecyzyjny i wywołuje różne interpretacje, ponieważ obejmował nim badacz wiele zjawisk, mieszając poziom dialektalny z polskim językiem ogólnym występującym w zabytkach piśmienniczych regionu. Człon przymiotnikowy wprowadza regionalne nacechowanie, a całe wyrażenie staje się opozycyjne zarówno w stosunku do polszczyzny ogólnej, jak i do polszczyzny używanej w innych historycznych dzielnicach, chociaż raczej nie spotykamy w literaturze przedmiotu takich określeń jak polszczyzna wielkopolska, małopolska czy mazowiecka¹⁷, znaczny stopień rozpowszechnienia zyskała natomiast polszczyzna Pomorza¹⁸ czy też polszczyzna kresowa¹⁹, występująca także w wariantach południowym²⁰ oraz północnym²¹. Wiąże się to z pewnością ze wspomnianą wcześniej popularnością badań nad dzielnicami peryferycznymi, uwarunkowaną ich odrębnością na tle dzielnic centralnych, pozostających w głównym nurcie rozwojowym polszczyzny²².

Polszczyzna śląska, podobnie jak wyżej wymienione odmiany, mieści się w zakresie pojęciowym polszczyzny regionalnej, zdefiniowanej przez Kwirynę Handke jako terytorialny wariant języka ogólnego, który nie powinien być utożsamiany z dialektem, chociaż może zawierać pewne jego elementy. Według badaczki²³ polszczyzna regionalna

¹⁶ Publicystyczny charakter naukowego piśmiennictwa Stanisława Rosponda najwyraźniej zaznaczył się w jego pracach popularnonaukowych. Zob. też S. Rospond, *Polszczyzna śląska*, Wrocław 1970.

¹⁷ Wyjątek stanowi monografia K. Siekierskiej, *Język Wojciecha Stanisława Chrościńskiego. Studium mazowieckiej polszczyzny z przełomu XVII i XVIII wieku*, Wrocław 1974.

¹⁸ Por. cykl *Polszczyzna regionalna Pomorza (zbiór studiów)*, red. K. Handke, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986–1998.

¹⁹ Por. cykl *Studia nad polszczyzną kresową*, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1995.

²⁰ Por. J. Kość, *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*, Lublin 1999; K. Sicińska, *Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii)*, Łódź 2013.

²¹ B. Smolińska, *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w. Na podstawie rękopisów Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapiehy*, Wrocław 1983; U. Sokólska, *Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich (słownictwo, frazeologia)*, Białystok 1999.

²² Por. B. Wyderka, *O konieczności nowej syntezy...*, s. 390.

²³ K. Handke, *Terytorialne odmiany polszczyzny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 216.

jest zjawiskiem językowo-społecznym, związanym z kulturą materialną i duchową regionu, jego historią, literaturą i folklorem. Badania nad polszczyzną regionalną prowadzone są zarówno w aspekcie współczesnym, jak i w odniesieniu do przeszłości. Rozpowszechniony przez Stanisława Rosponda termin „polszczyzna śląska” jest dzisiaj używany dość rzadko, przy czym charakterystyczne jest to, że spotkamy go raczej w pracach o charakterze historycznojęzykowym²⁴.

Trudno z dzisiejszej perspektywy patrzeć na Śląsk jednowymiarowo. Historyczne zmiany i podziały już dawno doprowadziły do wyodrębnienia Śląska Dolnego i Górnego. W obydwu tych subregionach przez wieki wykształciła się zupełnie odmienna sytuacja etniczna: tereny Dolnego Śląska podlegały intensywniejszej kolonizacji niemieckiej, co spowodowało, że w XIX stuleciu dominowały tam niemieckie wzorce kulturowe, a ludność polska często ulegała germanizacji. Natomiast Górny Śląsk, terytorialnie bliższy Małopolsce, przez wieki pozostawał terenem wielokulturowym, w którym żadna z kultur (polska, czeska, niemiecka) nie zajmowała pozycji jednoznacznie dominującej, aż do połowy XIX wieku, kiedy nastąpiło gwałtowne uprzemysłowienie wschodniej części Górnego Śląska, połączone z silną germanizacją ze strony pruskiego aparatu państwowego. Wyzwoliło to ruchy narodotwórcze wśród ludności polskiej, których przejawem stał się gwałtowny rozwój polskojęzycznej prasy oraz piśmiennictwa w języku polskim²⁵. Terytorialne granice Górnego Śląska były wówczas zakreślone dość szeroko: od Cieszyna do Kluczborka i od Katowic po Nysę, a mieściły się w nich trzy regiony: cieszyński, bytomsko-katowicki i opolski²⁶. W każdym z nich panowała nieco inna sytuacja demograficzna i społeczna, połączona z odmiennymi warunkami bytowymi oraz oddziaływaniem obcych kultur (np. w okręgu cieszyńskim zawsze silne były wpływy czeskie oraz polityczne oddziaływanie monarchii austro-węgierskiej). Wszystkie te czynniki doprowadziły w XX stuleciu do wyodrębnienia się Śląska Cieszyńskiego i Opolskiego jako subregionów o własnej identyfikacji kulturowej i językowej, zatem tradycyjny teren Górnego Śląska uległ znacznemu zawężeniu. Jednak to właśnie ten stosunkowo niewielki obszar, dość gęsto zaludniony i uprzemysłowiony, jest współcześnie najsilniej utożsamiany ze Śląskiem, wyróżniającym się specyficzną kulturą, językiem i mentalnością mieszkańców.

Wymienione powyżej poszczególne śląskie subregiony były kształtowane w odmiennych warunkach, mających wpływ nie tylko na ich historyczne losy, ale szczególnie mocno zaznaczają się w teraźniejszości. Dlatego też należałoby porzucić całościowe patrzeć na Śląsk w kategoriach historycznej dzielnicy i wprowadzić inne kryteria

²⁴ Por. B. Wyderka, *O konieczności nowej syntezy...*, s. 390.

²⁵ Okres 1864-1922 określany jest jako czas odrodzenia narodowego na Górnym Śląsku. Zob. W. Ogrodziński, *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, Katowice 1965.

²⁶ Zob. *Górny Śląsk*, t. 1, red. K. Popiołek, Poznań 1959, s. 7.

opisu stosunków językowych mniejszych wspólnot regionalnych²⁷. Łatwiej też na podstawie dostępnych źródeł takie wspólnoty scharakteryzować. Wydaje się z perspektywy czasu, że przeprowadzone dotąd analizy historycznojęzykowe zbyt często prowadziły do uogólnień, które pokutują w różnego typu obiegowych opiniach. Z drugiej strony widzimy, jak słabo głos historyków języka przebił się do świadomości społecznej, czego skutkiem jest wyjątkowa podatność Ślązaków na manipulacje związane z historią regionu oraz dziejami panujących w nim stosunków etniczno-językowych.

Jak już wspomniano, historycznojęzykowe badania śląskoznawcze znajdują się od pewnego czasu w impasie. Tym bardziej docenić należy podejmowane inicjatywy edytorskie, które niwelują nieco podstawowy problem tej dyscypliny, jakim była dotąd znikomość źródeł (szczególnie dotyczących starszych okresów, sprzed XIX w.). W ostatnim dwudziestoleciu podjęto szereg inicjatyw związanych z wydaniem archiwaliów miejskich, pochodzących głównie z Górnego Śląska, z okresu XVI-XVIII wieku²⁸. Niektóre z nich były już przedmiotem analizy lingwistycznej²⁹, co nie znaczy, że nie można spojrzeć na nie z innej perspektywy badawczej. Te niezwykle cenne źródła, zawierające księgi sądowe, protokolarze posiedzeń władz miasta oraz organizacji cechowych, są odzwierciedleniem panujących wówczas relacji i hierarchii społecznych w obrębie wspólnot miejskich, dokumentują także sposoby rozwiązywania kwestii własnościowych oraz sytuacji konfliktowych, jak również ukazują zwykłe, życiowe problemy ówczesnych mieszkańców miast górnośląskich. Dla historyka języka najcenniejsza jest oczywiście możliwość odtworzenia języka używanego w różnych sytuacjach komunikacyjnych i uwarunkowaniach pragmatycznych. Najobszerniej jest w tych źródłach reprezentowany styl urzędowy, w którym zostały sformułowane protokoły oraz dokumenty o mocy prawnej (darowizny, testamenty, akty kupna-sprzedazy itp.). Księgi sądowe dostarczają także pewnej wiedzy o ówczesnym stylu potocznym, ponieważ przytaczane w nich zeznania świadków procesowych, mimo że opracowane i w dużej mierze przetransponowane przez pisarza sądowego, pozwalają odtworzyć nie tylko wiele elementów żywej mowy sprzed wieków, ale przede wszystkim potoczny obraz świata i mentalności ludzi wówczas żyjących, wchodzących w skład wspólnoty

²⁷ Por. B. Wyderka, *O nowej syntezie...*, s. 441.

²⁸ Zob. *Akta miejskie Tarnowskich Gór od końca XVI wieku do roku 1740*, oprac. A. Kowalska, Katowice 1993; *Protokolarz albo „czerwona księga” Mysłowic*, oprac. A. Kowalska, A. Piwowarczyk, Mysłowice 2002; *Transliteracja grafemiczna „Księgi protokołów sądu wójtowskiego miasta Opola z lat 1698-1721”*, oprac. S. Borawski, I. Tapani Piirainen, A. Dormann-Sellinghoff, Wrocław 2003.

²⁹ Zob. A. Kowalska, *Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Tarnowskich Gór*; M. Hawrysz, *Język miejskiej wspólnoty Opola na przełomie XVII i XVIII wieku. Studium pragmatyko-lingwistyczne Księgi wójtowskiej*, Wrocław 2003.

związanej z danym miejscem i regionem, a szerzej – odzwierciedlającej wzorce typowe także dla innych polskich wspólnot miejskich.

Interesującym wyzwaniem badawczym wydaje się porównanie górnośląskich ksiąg sądowych z podobnymi źródłami, pochodzącymi z innych regionów, na przykład z Małopolski. Taka perspektywa pozwoliłaby na uchwycenie cech wspólnych zarówno na poziomie pragmatycznym, komunikacyjnym, stylowym, jak i na poziomie *stricte* językowym. Pobieżna znajomość tego typu dokumentów pochodzących z różnych polskich regionów pozwala na sformułowanie tezy, że źródła te wykazują wiele podobieństw. Skoncentrowanie się na podobieństwach, a nie – jak dotychczas – na odmiennościach, wynikających na przykład z wpływów gwarowych, byłoby z pewnością interesujące nie tylko jako pewne *novum* badawcze, ale również mogłoby przynieść ustalenia, w jakim stopniu górnośląskie wspólnoty miejskie odtwarzały wzorce zachowań (sformalizowanych i potocznych) typowe dla innych polskich wspólnot komunikatywnych, a w jakim stopniu były już poddane obcym wpływom kulturowym.

W podsumowaniu niniejszych rozważań zasadne wydaje się postawienie pytania, jak należałoby widzieć rolę badań regionalnych (w tym śląskoznawczych). Jeżeli przyjmiemy, że poszczególne wspólnoty regionalne w jakimś stopniu współtworzyły polską wspólnotę narodową, a nie pozostawały jedynie reaktywne w stosunku do ośrodków centralnych, organizowanych przez elity kulturalne i polityczne, wówczas opis języka i obyczajów wyłaniających się ze źródeł regionalnych nie będzie skoncentrowany – jak dotychczas – na wskazywaniu odrębności (inności) oraz zapóźnienia w stosunku do głównego nurtu rozwojowego polszczyzny. Słuszny wydaje się postulat, aby wszelkie badania źródłowe były konfrontowane z wynikami analiz prowadzonych w odniesieniu do tego samego typu materiałów badawczych, pochodzących z innych terenów. Takie podejście może przynieść wiele ciekawych spostrzeżeń na poziomie pragmatycznym i stylistycznym, jednak nie możemy zapominać, że każdy region odznaczał się pewną specyfiką i jako określona kategoria społeczno-polityczna i kulturowa wymaga odrębnej syntezy historycznojęzykowej.

W wypadku Śląska – regionu niejednorodnego, o skomplikowanym rozwoju stosunków etniczno-językowych i znacznie ograniczonej roli polszczyzny w wielu sferach życia publicznego – wizja takiej syntezy wydaje się odległa, mimo bardzo długiej tradycji badawczej. Należy tutaj jednoznacznie podkreślić, że jest to region, który takiego opracowania potrzebuje chyba najbardziej, gdyż stał się na nowo przedmiotem ideologicznego i politycznego sporu, związanego z problemem niemieckości oraz śląskiej autonomii. Wyrazem tego sporu stała się także parlamentarna batalia o usankcjonowanie „języka śląskiego”, będąca wyrazem trwającej od kilkunastu lat dyskusji na temat tego bytu, wyłamującego się z ram naukowego opisu lingwistycznego, a mającego głównie inspirację polityczną. Dlatego też szczególną rolę w porządkowaniu pojęć oraz

popularyzowaniu wiedzy o dziejach stosunków językowych na Śląsku mogliby odegrać historycy języka³⁰, przy czym podejmowane prace musiałyby mieć charakter skorelowany, a głównym celem badawczym powinna być synteza historycznojęzykowa regionu.

Bibliografia

- Akta miejskie Tarnowskich Gór od końca XVI wieku do roku 1740*, oprac. A. Kowalska, Katowice 1993.
- Bajerowa I., *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964.
- , *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski” 1969, t. 49, s. 81-103.
- Borawski S., *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-62.
- , *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*, Warszawa 2000.
- Borek H., *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972.
- , *Swoistość badań dziejów języka polskiego na Śląsku*, „Język Polski” 1979, t. 59, s. 340-351. *Górny Śląsk*, t. 1, red. K. Popiołek, Poznań 1959.
- Handke K., *Terytorialne odmiany polszczyzny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 201-219.
- Hawrysz M., *Język miejskiej wspólnoty Opola na przełomie XVII i XVIII wieku. Studium pragmatyngwistyczne Księgi wójtowskiej*, Wrocław 2003.
- Klemensiewicz Z., *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, t. 47, z. 3-4.
- Kość J., *Polshczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*, Lublin 1999.
- Kowalska A., *Dzieje języka polskiego na Górnym Śląsku w okresie habsburskim (1526-1742)*, Wrocław 1986.
- , *Główne kierunki badań diachronicznych nad regionalnymi odmianami polszczyzny*, [w:] „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Językoznawcze”, t. 24: „Studia historycznojęzykowe”, red. A. Grybosiova, A. Kowalska, Katowice 1996, s. 9-17.
- , *Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Tarnowskich Gór*, Wrocław 1970.
- , *Z badań nad dziejami języka polskiego na Górnym Śląsku*, Katowice 2002.
- Kurzowa Z., *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa–Kraków 1993.
- Ogrodziński W., *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, Katowice 1965.
- Panic I., *Jak my ongiś godali. Język mieszkańców Górnego Śląska od średniowiecza do połowy XIX wieku*, Cieszyn–Kraków 2015.

³⁰ Takie próby były podejmowane w licznych pracach Bogusława Wyderki oraz w artykułach Mirosławy Siuciak (np. M. Siuciak, *Historyczne podstawy świadomości narodowej Ślązaków*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2011, nr 11, s. 223-235), jednak były to raczej głosy w dyskusji, a nie analizy o szeroko zakrojonych ramach interpretacyjnych.

- Polszczyzna regionalna Pomorza (zbiór studiów)*, red. K. Handke, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1986-1998.
- Protokolarz albo „czerwona księga” Mysłowic*, oprac. A. Kowalska, A. Piwowarczyk, Mysłowice 2002.
- Rospond S., *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Katowice 1959.
- , *Polszczyzna śląska*, Wrocław 1970.
- , *Problem dziejów polszczyzny śląskiej (postulaty badawcze)*, [w:] *Perspektywy badań śląskoznawczych. Językoznawstwo. Piśmiennictwo. Folklorystyka*, red. D. Simonides, H. Borek, Wrocław 1981, s. 23-26.
- Sicińska K., *Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii)*, Łódź 2013.
- Siekierska K., *Język Wojciecha Stanisława Chrościńskiego. Studium mazowieckiej polszczyzny z przełomu XVII i XVIII wieku*, Wrocław 1974.
- Siuciak M., *Historyczne podstawy świadomości narodowej Ślązaków*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2011, nr 11, s. 223-235.
- Smolińska B., *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w. Na podstawie rękopisów Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapięhy*, Wrocław 1983.
- Sokólska U., *Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich (słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia)*, Białystok 1999.
- Studia nad polszczyzną kresową*, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1984-1995.
- Transliteracja grafemiczna „Księgi protokołów sądu wójtowskiego miasta Opola z lat 1698-1721”*, oprac. S. Borawski, I. Tapani Piirainen, A. Dormann-Sellinghoff, Wrocław 2003.
- Wiśniewska H., *Cechy regionalne mowy rzemieślników przemyskich*, Lublin 1982.
- , *Rzemieślnicy i rzemiosła w królewskim Przemysłu (zawodowe słownictwo i frazeologia): XVI i XVIII wiek*, Przemyśl 2015.
- Wyderka B., *O konieczności nowej syntezy dziejów języków na Śląsku*, [w:] *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, red. B. Dunaj, M. Rak, Kraków 2011, s. 387-395.
- , *O nowej syntezie rozwoju polszczyzny na Śląsku*, [w:] *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, Katowice 2018, s. 436-448.

Miejsce badań regionalnych w opisie dziejów polszczyzny

Streszczenie: Artykuł dotyczy ważnego aspektu rozważań historycznojęzykowych, jakim są badania nad dziejami języka polskiego w regionach, zwłaszcza peryferycznych, pozostających przez wieki poza głównym nurtem rozwojowym polszczyzny. Szczególnym zainteresowaniem obdarza autorka Śląsk – region bardzo zróżnicowany etnicznie i społecznie, od późnego średniowiecza podlegający obcym (czeskim i niemieckim) wpływom kulturowym. Badania śląskoznawcze mają długą, bo ponadstuletnią tradycję, jednak od początku były uwikłane w ideologiczne spory, dotyczące stosunków etnicznych oraz dominujących wzorców kulturowych. Z tego powodu, jak również ze względu na niedostatki w zakresie materiałów badawczych, Śląsk nie doczekał się syntezy historycznojęzykowej, chociaż taką rolę odgrywają od kilkudziesięciu lat popularnonaukowe opracowania Stanisława Rosponda.

Propozycją autorki jest nieco inne niż dotychczas spojrzenie na dostępne teksty źródłowe: nie w opozycji do polszczyzny ogólnej, ale w zestawieniu w podobnymi typami źródeł powstałymi w innych wspólnotach regionalnych. Istotą tak zorientowanych badań powinno być poszukiwanie cech wspólnych, a nie koncentracja – jak we wcześniejszych pracach – na różnicach uwarunkowanych wpływami gwarowymi oraz oddziaływaniem kultur obcych. Uwzględnienie specyfiki regionu jako określonej kategorii społeczno-politycznej i kulturowej jest natomiast niezbędne w stworzeniu bardzo potrzebnej syntezy historycznojęzykowej Śląska, wykorzystującej dotychczasowe ustalenia historyków, socjologów, znawców kultury i literatury oraz lingwistów.

Słowa kluczowe: historia języka, regionalność, badania śląskoznawcze

Regional Studies and the Study of the Development of the Polish Language

Summary: The article is concerned with the study of the development of Polish in particular regions. This major aspect of historic-linguistic research refers to mainly the peripheries of the country, which for centuries remained outside the mainstream development of the Polish language. Special attention is given to Upper Silesia, a region which was ethnically and socially diverse and which until late Middle Ages stayed under foreign (Czech and German) cultural influences. Upper Silesia studies have a long tradition of more than a century, yet from the beginning they have been muddled in ideology and involved in conflicts concerning ethnic relations and dominant cultural patterns. For this reason, and because of the lack of research material, Silesia is yet to be offered a comprehensive historic-linguistic study.

The author suggests an innovative perspective of looking at the available historical sources which places them not in opposition to the standard Polish language but in juxtaposition with other similar texts written in different regional communities. The focus of such research should, then, be on shared characteristic and not, like in earlier approaches, on differences warranted by the influence of the local dialect and impact of foreign cultures. Nevertheless, accounting for the specificity of the region as a socio-political and cultural category with the use of already existing historical, sociological, cultural, literary, and linguistic research is essential in creating a comprehensive historic-linguistic study of Upper Silesia.

Keywords: history of language, regionality, Upper Silesia studies